

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ Й ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 502.17:332.142.6:502.13

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО- ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНИМ РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ¹

І.М. Сотник, доктор економічних наук, Л.А. Кулик.
Сумський державний університет

© Сотник І.М., 2015.

© Кулик Л.А., 2015.

Стаття отримана редакцією 17.06.2015 р.

Вступ. Зміна регіональної політики держави у напрямі децентралізації владних повноважень і надання більшої самостійності й відповідальності місцевим органам влади за розвиток своїх територій, зростання територіальних диспропорцій, загострення питань раціонального використання природних ресурсів, необхідність застосування енерго- та ресурсозберігаючих технологій у зв'язку з високим рівнем енерго- і ресурсоемності економіки регіонів на тлі політичної нестабільності в державі актуалізують питання пошуку та розроблення нових підходів до управління екологічно збалансованим ресурсозберігаючим розвитком (ЕЗРР) регіонів України. Останній доцільно розглядати як багатовимірний і багатоаспектний процес якісних змін економічної, соціальної та екологічної сфер регіональної системи, спрямований на досягнення максимальної ефективності використання ресурсів із застосуванням новітніх інноваційних підходів для забезпечення мінімальної витрати ресурсів на одиницю кінцевого результату з одночасним зниженням антропогенного тиску на навколишнє природне середовище та дотриманням соціальних стандартів і якості життя населення регіону.

Досягнення такого типу розвитку потребує детального наукового обґрунтування, розроблення інструментарію і практичних рекомендацій щодо створення комплексного організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону, який дасть можливість ефективно керувати ресурсозберігаючими трансформаціями регіонального комплексу, розробляти інвестиційні програми з упровадження ресурсо- та енергозберігаючих проєктів, визначати оптимальну величину і структуру інвестицій у ресурсозбереження для досягнення встановлених стратегічних цілей ЕЗРР регіонів. У кінцевому підсумку це дозволить поліпшити результати діяльності регіональних економічних систем, забезпечивши мінімізацію ресурсоемності валового регіонального продукту (ВРП) та максимізацію показників використання природно-ресурсного потенціалу регіону в умовах обмежених інвестиційних коштів.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Постановка завдання. Теоретико-методичні й методологічні засади формування та реалізації механізмів раціонального природокористування на різних рівнях господарювання досить детально висвітлені у працях

¹ Матеріал підготовлено в рамках НДР «Розроблення фундаментальних основ відтворювального механізму "зеленої" економіки в умовах інформаційного суспільства» (№ д/р 0115U000684), яка фінансується за рахунок державного бюджету України.

таких науковців, як О.О. Веклич [1], І.П. Вовк [2], Б.М. Данилишин, А.Ю. Жулавський, Н.В. Караєва [3], О.В. Кубатко [4], Л.Г. Мельник [5], М.А. Хвесик, Є.В. Хлобистов [6], О.О. Шеремет [7] та ін. Однак, сучасні виклики та зміни умов функціонування регіональних економічних систем потребують нових концептуальних підходів до пошуку, розроблення та реалізації ефективного механізму управління ресурсозберігаючими трансформаціями економіки регіонів України у напрямі зростання ресурсоефективності виробництва і споживання.

Таким чином, **метою статті** є формування теоретико-концептуальних засад побудови організаційно-економічного механізму управління екологічно збалансованим ресурсозберігаючим розвитком регіону.

Основний матеріал і результати. Реалізація будь-яких практичних дій щодо управління регіональним розвитком вимагає ґрунтовної наукової бази як умови ефективності управлінського впливу. Вихідним теоретичним поняттям для визначення сутності організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону є термін «механізм» у контексті економіки природокористування.

Поняття «механізм» було запозичене економістами з механіки й у загальному випадку означає систему ланок, які перетворюють рух одних ланок на необхідний рух інших, причому наявні вхідна і вихідна ланки [2]. Ґрунтуючись на такому трактуванні, французький дослідник А. Кульман, розглядаючи економічний механізм у макроекономічному аспекті, зауважує, що його можна визначити як необхідний взаємозв'язок, який виникає між різними економічними явищами. Механізм містить у собі певну послідовність таких феноменів: його складовими елементами одночасно виступають вхідне, вихідне явища і весь процес, який відбувається в інтервалах між ними. Дослідник також відзначає, що механізми – це системи взаємозв'язків економічних явищ, які виникають за певних умов під впливом первісного імпульсу [8].

На думку О.О. Веклич., економічний механізм природокористування і природоохоронної діяльності (екологічного регулювання) доцільно розглядати як сукупність економічних інструментів, які спонукають природокористувачів до ресурсозбереження й підтримки якісного стану навколишнього природного середовища (НПС) [1].

За визначенням Є.В. Хлобистова, економічними механізмами (інструментами) екологічної політики є комплекс організаційних, нормативних і правових заходів, спрямованих на оптимальну взаємодію економіки та НПС стосовно до людини [6, с. 745]. Іншими словами, це система державного стимулювання, попередження й обмеження різноманітних видів діяльності, пов'язаної з небезпечним для людини впливом на НПС.

Під механізмом екологічного регулювання Н.В. Караєва [3] пропонує розглядати комплексну взаємопогоджувану реалізацію системи економічних, організаційно-управлінських, правових стабілізаційних рішень зі створенням умов для наступної реалізації технологічних дій, спрямованих на забезпечення екологічно збалансованого сталого розвитку держави та її регіонів.

На рівні підприємства організаційно-економічний механізм управління ресурсозбереженням розглянуто, зокрема, в роботі [2], під ним розуміють «систему організації й управління, що включає певну сукупність взаємопов'язаних організаційно-економічних, соціально-психологічних, нормативно-правових, техніко-технологічних методів, які мають специфічні особливості у конкретних умовах суспільного виробництва. Ураховуючи ці особливості, суб'єкт управління, спираючись на економічні закони та застосовуючи економічні методи управління, узгоджує особисті інтереси з інтересами об'єкта управління (підприємства, цеху, бригади, окремого робітника)» [2, с. 319].

Незважаючи на беззаперечні досягнення науковців у дослідженні теорії функціонування економічних механізмів, нині відсутній єдиний концептуальний підхід до визначення й формування організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР у рамках регіональних економічних систем. Потреба у такому механізмі обумовлюється тим, що управлінці та громадські організації на місцях знають краще свої екологічні, економічні й соціальні проблеми, і їх розв'язання (або пом'якшення) простіше здійснити саме на регіональному рівні [4]. Таким чином, виникає об'єктивна необхідність в обґрунтуванні теоретико-концептуальних засад формування цілісного організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону, заснованого на оптимізації споживання комплексу регіональних ресурсів і спрямованого на підвищення ефективності їх використання.

Виходячи з розглянутих трактувань поняття «механізм», на нашу думку, **організаційно-економічний механізм управління ЕЗРР регіону** доцільно визначити як комплексну систему, що складається з підсистеми забезпечення, функціональної та цільової підсистем, які за допомогою методів та інструментів впливу на розвиток господарських процесів певної території створюють умови для стимулювання регіональних суб'єктів господарювання до реалізації ресурсозберігаючої діяльності, забезпечуючи при цьому досягнення стратегічних

цілей і завдань щодо регіональної політики ЕЗРР.

У своїй сукупності підсистеми організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону за допомогою застосування адміністративних, економічних та моральних важелів щодо раціонального використання регіональних ресурсів впливають на економічні та організаційні параметри управління ресурсозбереженням. Метою такого впливу є отримання регіоном конкурентних переваг за рахунок вивільнення ресурсів, які можуть бути спрямовані на підвищення загальної ефективності діяльності регіонального комплексу.

Спираючись на основні положення теорії формування механізмів управління розвитком на різних рівнях господарювання [2; 9], організаційно-економічний механізм управління ЕЗРР регіону має містити такі елементи: об'єкти, на які спрямована дія механізму; суб'єкти, що здійснюють еколого-економічний вплив на об'єкти механізму; цільова та функціональна підсистеми, підсистема забезпечення; методи й інструменти реалізації механізму (рис. 1).

Суб'єктами організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону є регіональні органи влади, які формують нормативно-правове та мотиваційне поле для ресурсозберігаючої діяльності; бізнес-сектор, громадські організації й населення, що здійснюють безпосередній вплив на активізацію ресурсозбереження.

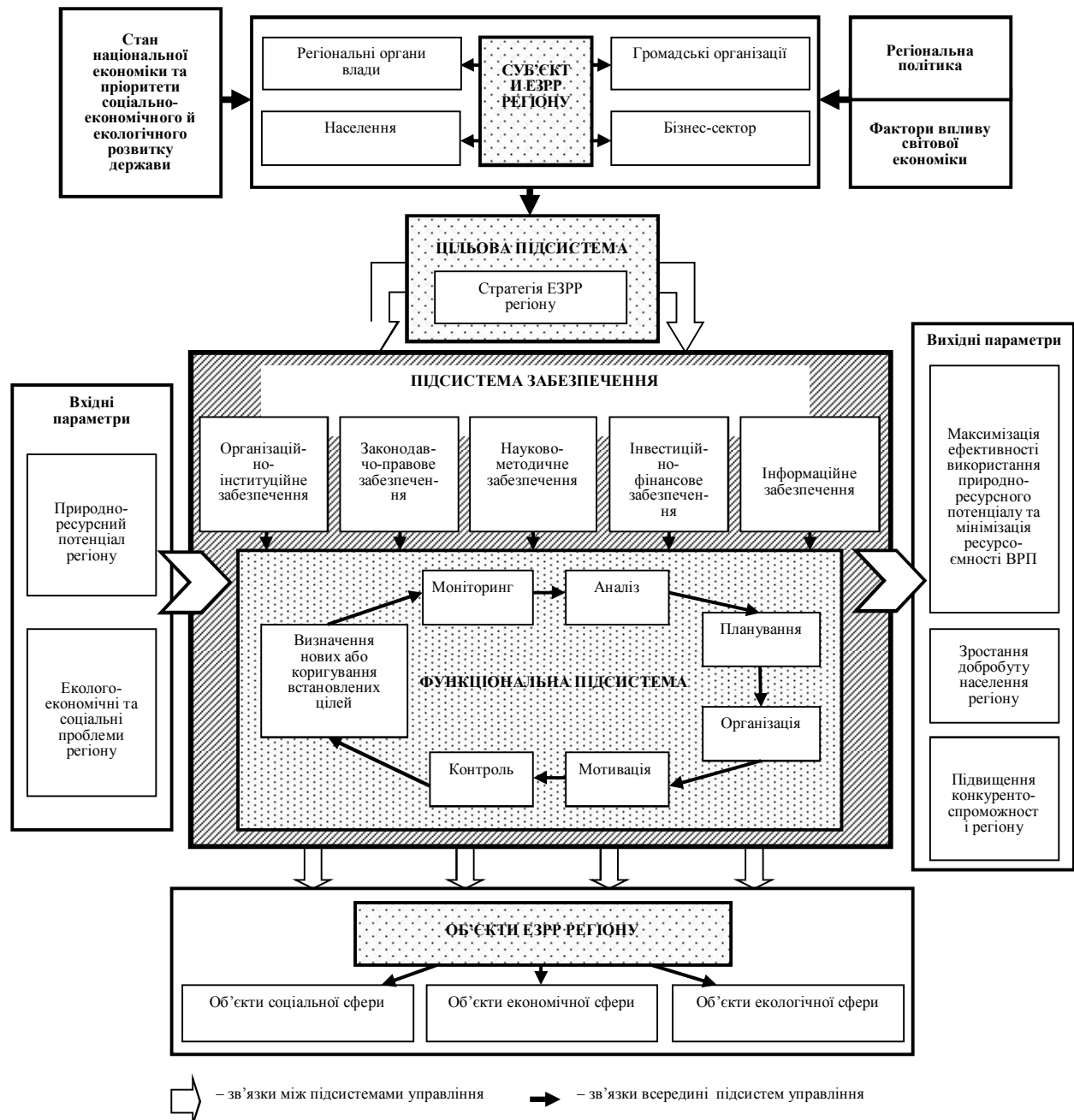

Рис. 1. Концептуальна схема організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону (розроблено авторами)

Об'єкти такого механізму охоплюють коло потенційних виконавців ресурсозберігаючих заходів, до яких належать виробники та споживачі продукції, товарів і послуг, транспортні, торговельні організації, підприємства, що здійснюють перероблення та повторне використання відходів, населення й ін. [5, с. 168]. У загальному вигляді їх можна віднести до об'єктів економічної, екологічної і соціальної сфер регіону. Слід відзначити, що внаслідок економічних та управлінських взаємозв'язків суб'єкти механізму можуть виступати, залежно від ситуації, і як його об'єкти.

Вплив суб'єктів механізму на певні інтереси економічних суб'єктів регіональної економіки (об'єкти механізму) здійснюється шляхом застосування методів та інструментів управління. Основою для вибору тих чи інших інструментів впливу є рішення щодо імплементації обраної стратегії ЕЗРР регіону [10, с. 40].

Процес управління розпочинається у *цільовій підсистемі* механізму, яка охоплює діяльність з розроблення єдиної комплексної стратегії ЕЗРР регіону. Метою стратегії є координація можливостей підприємств, організацій, населення та територіальних органів влади для розв'язання завдань щодо запровадження ресурсозберігаючих заходів у господарському комплексі регіону. Така стратегія передбачає виявлення причинно-наслідкових зв'язків факторів впливу на ресурсозберігаючі процеси, аналіз основних регіональних проблем розвитку, у тому числі у соціально-економічній сфері, розроблення на цій основі ключових цілей, завдань, стратегічних напрямів ЕЗРР регіону з конкретизацією результатів, які необхідно досягти за встановлений проміжок часу. У рамках визначеної стратегії ЕЗРР регіону розробляються критерії вибору та оцінки досягнення цілей і результатів ресурсозберігаючої діяльності (наприклад, показники, що відображають ефективність використання ресурсів регіону).

Підсистема забезпечення організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону складається з елементів організаційно-інституційного, законодавчо-правового, науково-методичного, інформаційного та інвестиційно-фінансового забезпечення управління ресурсозбереженням. Організаційно-інституційне забезпечення охоплює систему установ, до якої входять: регіональні органи влади, що здійснюють управління ресурсозберігаючими процесами на територіях; наукові організації, які генерують інноваційні ідеї з ресурсозбереження та здійснюють науково-дослідну і дослідно-конструкторську діяльність; суб'єкти ринкової інфраструктури ресурсозбереження (надають послуги з ресурсозбереження, виготовляють ресурсо- й енергозберігаюче устаткування, готують кваліфіковані кадри з ресурсозбереження [5, с. 173]) та ін. Законодавчо-правове забезпечення складається з комплексу нормативів і процедур, законодавчих актів, що регламентують порядок використання та відповідальність за нерациональне витрачання природних ресурсів, рішень місцевих органів самоврядування, законних і підзаконних актів у галузі ресурсозбереження й охорони НПС. Зауважимо, що дотримання правових норм є необхідною умовою функціонування будь-якого механізму. Науково-методичне забезпечення містить набір методик, інструкцій, положень, стандартів тощо, які діють у сфері ресурсозбереження. Інформаційне забезпечення вміщує інформаційну базу – статистичні матеріали і звітність з ресурсозбереження, а також засоби її наповнення – екологічний аудит, менеджмент та сертифікацію, систему засобів масової інформації, що забезпечують інформування регіональних органів влади, керівників підприємств і населення про стан, динаміку, результативність ресурсозберігаючих процесів [5, с. 174]. Інвестиційно-фінансове забезпечення охоплює формування інвестиційних потоків у ресурсозберігаючі трансформації регіонального комплексу, мобілізацію кредитно-фінансових ресурсів та їх ефективний розподіл між суб'єктами й об'єктами механізму.

У рамках *функціональної підсистеми* організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону реалізуються різні управлінські функції. Функція аналізу концентрує зовнішню й внутрішню інформацію для продукування конкретних заходів згідно зі стратегічними напрямами ресурсозбереження. На підставі отриманих результатів аналізу здійснюється планування. Результатом планування є конкретні ресурсозберігаючі заходи, підготовлені до практичної реалізації за допомогою функції організації. Наступною функцією є мотивація, мета якої – створення мотивів та стимулів для організації ресурсозберігаючої діяльності. Важливе місце належить і функції контролю, у процесі якого відстежується відповідність фактичного режиму ресурсозбереження запланованому. У випадку істотних відхилень, неможливості досягнення встановлених цілей через об'єктивні причини уповноважені регіональні суб'єкти ЕЗРР за допомогою функції регулювання вносять необхідні корективи у цілі ресурсозбереження або розробляють нові. Функція моніторингу передбачає постійне спостереження за ресурсозберігаючою діяльністю в регіоні.

Використовуючи позитивний досвід промислово розвинених країн з ринковою

економікою, можна запропонувати такі дієві економічні інструменти у сфері ресурсозбереження, що їх доцільно застосовувати у рамках організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР: державне й місцеве субсидування, запровадження податкових пільг та інвестиційних кредитів для реалізації ресурсозберігаючих проектів; установлення динамічних стандартів ресурсокористування; регулювання цін і тарифів на сировину й енергію з урахуванням вимог ресурсоефективності; фінансування досліджень і розробок у сфері ресурсозбереження тощо. Також необхідно застосовувати економічні санкції за невиконання запланованих ресурсозберігаючих проектів та програм, неефективне використання матеріальних й енергетичних ресурсів та їх втрати.

Проаналізовані складові й підсистеми є невід'ємними структурними елементами організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону, без яких неможливо здійснити зважені та ефективні процедури формування і реалізації політики ресурсозбереження.

Поряд із цим слід відзначити складність управління ЕЗРР на регіональному рівні, що має такі особливості: по-перше, процес управління відбувається тут у рамках складної динамічної системи; по-друге, суб'єкт управління впливає на складний системний об'єкт, що охоплює різноманітні регіональних суб'єктів господарювання (банківські структури, промислові й транспортні підприємства регіону тощо); по-третє, процес управління ЕЗРР регіону складається із численних функціональних операцій, які виконуються різними суб'єктами впливу, що взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем [2].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що оптимізація процесів ресурсозбереження за рахунок упровадження організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону на підставі розроблених концептуальних засад дозволить, з одного боку, досягти сталого рівня економічного розвитку, набути конкурентних переваг регіональним суб'єктам господарювання на вітчизняному та світовому ринках, сприятиме зменшенню ресурсоемності та підвищенню наукоємності ВРП, а з іншого – значно поліпшить якість НПС у регіоні внаслідок скорочення витрат природних ресурсів на одиницю випущеної продукції завдяки застосуванню ресурсозберігаючих технологій. Крім того, використання запропонованого механізму в регіоні дозволить виважено підійти до процесу ухвалення рішень із застосуванням оптимальних методів та інструментів стимулювання ресурсозберігаючої діяльності, створюючи стійку економічну зацікавленість регіональних суб'єктів господарювання, споживачів, постачальників ресурсів тощо у зростанні ресурсоефективності регіональних виробництв. Водночас практичне впровадження організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону потребує подальших наукових досліджень щодо розроблення та деталізації кожного з його елементів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Веклич О.О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О.О. Веклич. – К.: Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. – 88 с.
2. Вовк І. Особливості формування організаційно-економічного механізму ресурсозбереження в умовах соціально-економічної трансформації підприємств [Електронний ресурс] / І. Вовк, О. Погайдак // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 2 (7). – С. 315 – 326. – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12vipetp.pdf>.
3. Караєва Н.В. Теоретичні основи аналізу ефективності управління станом довкілля / Н.В. Караєва // Сталий розвиток: еколого-економічна оптимізація територіально - виробничих систем: навчальний посібник / Н.В. Караєва, Р.В. Корпан, Т.А. Коцко та ін; за заг. ред. І.В. Недіна. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – С. 13 – 30.
4. Кубатко О.В. Еколого-економічні механізми забезпечення сталого розвитку на рівні регіонів: дис... на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук / О.В. Кубатко. – Суми : СумДУ, 2010. – 199 с.
5. Сотник І.М. Еколого-економічні механізми мотивації ресурсозбереження: монографія / І.М. Сотник. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2008. – 357 с.
6. Хлобистов Є.В. Фінансові механізми екологічної політики /Хлобистов Є.В. // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – Вип. 3 – 4. – К. : НАНУ, 2004. – С. 744 – 752.
7. Шеремет О.О. Організаційно-економічний механізм ресурсозбереження на підприємствах харчової промисловості / О.О. Шеремет, О.М. Кривчун // Наукові праці НУХТ. – К. : НУХТ, 2011. – № 40. – С. 34 – 39.
8. Кульман А. Экономические механизмы / А. Кульман. – М.: АО «Изд. группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 192 с.
9. Вахович І.М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : автореф. дис... екон. наук: 08.10.01 / І.М. Вахович. – Львів, 2001. – 19 с.
10. Тур О. М. Формування еколого-економічного механізму стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки / О.М. Тур // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 4. – С. 39 – 43.

УДК 502.17:332.142.6:502.13

Сотник Ірина Миколаївна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки та бізнес-адміністрування. **Кулик Людмила Анатоліївна**, аспірантка кафедри економіки та бізнес-адміністрування. Сумський державний університет. **Теоретико-концептуальні засади організаційно-економічного механізму управління екологічно збалансованим ресурсозберігаючим розвитком регіону.** Проаналізовано передумови формування та обґрунтовано необхідність переходу регіонів України на засади екологічно збалансованого ресурсозберігаючого розвитку (ЕЗРР). Сформовано концептуальні засади організаційно-економічного механізму управління ЕЗРР регіону. Розроблено його структурну схему як комплексної системи, що складається з підсистеми забезпечення, функціональної та цільової підсистем.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, екологічно збалансований ресурсозберігаючий розвиток, регіон, структурна схема.

УДК 502.17:332.142.6:502.13

Сотник Ірина Николаевна, доктор экономических наук, профессор кафедры экономики и бизнес-администрирования. **Кулик Людмила Анатольевна**, аспирантка кафедры экономики и бизнес-администрирования. Сумский государственный университет. **Теоретико-концептуальные основы организационно-экономического механизма управления экологически сбалансированным ресурсосберегающим развитием региона.** Проанализированы предпосылки формирования, и обоснована необходимость перехода регионов Украины на принципы экологически сбалансированного ресурсосберегающего развития (ЭСРР). Сформированы концептуальные основы организационно-экономического механизма управления ЭСРР региона. Разработана его структурная схема как комплексной системы, состоящей из подсистемы обеспечения, функциональной и целевой подсистем.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, экологически сбалансированное ресурсосберегающее развитие, регион, структурная схема.

USD 502.17:332.142.6:502.13

Sotnyk I.M., Doctor of Economics, Professor. **Kulyk L.A.**, post-graduate student, Department of Economics and Business Administration, Sumy State University. **Theoretical and conceptual foundations of organizational and economic mechanism of environmentally balanced resource-saving development of the region.** The article substantiates the necessity of Ukrainian regions' transition to the principles of ecologically balanced resource-saving development (EBRD). The study defines the conceptual basis of organizational and economic mechanism of EBRD for the region. In the article, the structural scheme of this mechanism is developed as a complex system which consists of providing subsystem, functional and target subsystems.

Keywords: organizational and economic mechanism, ecologically balanced resource-saving development, region, structural scheme.